

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,

Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

deltagarna, som den kommer till uttryck i minnesskriften *Fram, fram bondemän!* Här frilägger han föredömligt latent konflikter inom rörelsen, slagkraftigt illustrerat av de ingående riktningarnas skiljaktiga värdering av Torgny Lagman.

Den stora, förblivande behållningen av Stenkviks studie ligger i ett antal spännande retoriska analyser av Hedins broschyrer och tal alltifrån *Ett varningsord*, 1912, till talet på Cirkus dagen efter bondetåget i februari 1914. Särdeles minnesvärd är hans skildring av orationen i Stora Skedvi kyrka hösten 1913, som vidgas till ett färgstarkt psykologiskt porträtt av den debuterande folktalaren. Stenkvist har ett gott öra för det falska och ihåliga i Hedins retorik men är i mindre grad lyhörd för att Hedin faktiskt gav ord åt vad en stark opinion, kanske en majoritet, upplevde som väsentligt och som även eftervärlden kan finna tämligen berättigat. Att folkvännen Hedin samtidigt kunde ge uttryck åt ett motbjudande människoförakt och att hans ärliga svenskmannaord rymde hemliga och utsagda förbehåll är en annan historia, och *den* historien skrivs här med enfasc och elegans. Sin motvilliga beundran för Hedins rent tekniska färdighet sticker dock Stenkvist inte under stol med.

Jarl Torbacke talar i sin undersökning om en statsvetenskaplig slagsida i forskningen kring borggårdskrisen. Han menar att den konstitutionella frågan har stått i förgrunden och att åtskilligt mer av den rent historiska bakgrunden behöver utforskas. Jan Stenkvist och hans medförfattare har visat att också retoriska metoder med fördel kan komma till användning då vår politiska historia skrivs. Retoriken bildar en bärkraftig brygga mellan litteraturvetenskapen och andra historiska discipliner, det demonstrerar uppsalakvartettens bok med brio.

Christer Åsberg

Ingrid Schöier: *Pär Lagerkvist. En biografi*. Bonniers Sthlm 1987.

Ingrid Schöiers Lagerkvist-biografi omfattar 555 sidor. Den är rikt givande genom det omfattande stoff den presenterar. Huvudkällan har varit det arkiv i KB som öppnades för forskning redan 1974, diktarens dödsår. Många har utnyttjat arkivet för studier inriktade på vissa segment, bland dem U.-L. Karahka, U.-Br. Lagerroth, undertecknad och IS själv, men ingen har som hon nu gjort gått igenom arkivet från början (skolåren) till slutet (det sista levnadsåret). Det kan visserligen förutsättas att diktaren har rensat ut åtskilligt, ändå finns här ett överflöd av material (brev, utkast, dagböcker). Bilden av hans liv och utveckling fylls härigenom ut i väsentliga avseenden. Den genomgång av arkivet som IS företagit måste ha kostat ofantligt möda. Vad hon presterat kan karakteriseras med det engelska uttrycket: a labor of love.

IS har naturligtvis också utnyttjat tidigare forskning. Denna är redan omfattande, dock ännu inte omöjligt att överblicka. Hennes hänvisningar till föregångare kan inte kallas annat än nyckfulla. Det innebär att den som söker en bild av forskningsläget, inte finner den i hennes bok.

Värre är att tekniken att hänvisa till arkivmaterialet, liksom även till andra källor, är så summarisk. IS säger sig

hoppas gagna kommande forskning med sin överflödande citering ur ett »så rikt och ostrukturerat dokumentärt och ottryckt litterärt material» (523). Det är också sant nog att vi här får veta ofantligt mycket som inte tidigare var känt. Å andra sidan gör IS – nära nog systematiskt – sina forskarkolleger besvikna. Det värsta exemplet är att hon endast generellt hänvisar till KB:s handskriftssamling. Hur bär man sig då åt för att återfinna en viss passage på någon av de tusen och tusen sidor som hon har arbetat sig igenom? Jag tror gärna att hon har skrivit av korrekt, men detta är inte tillräckligt. Ty vilken forskare kan slå sig till ro med just hennes urval, avstående från att själv bedöma det sammanhang ur vilket citaten hämtats? För alltför många Lagerkvistforskare måste hennes biografi erinra om en reseskildring som skildrar ett stort och fängslande territorium men som saknar karta.

Den dominerande roll som barndomens Småland har spelat för hans konstnärliga ingivelse har vid upprepade tillfällen, anförda av IS, framhållits av Lagerkvist själv. Otaliga trådar går från hans diktning till den gammaldags värld han växte upp i. Därom har jag själv skrivit (*Samla- ren* 1947), och ytterligare finns att hämta i den nya biografin. Men trots autenticiteten i otaliga detaljer, menar jag att man i högre grad än som sker hos IS, bör uppfatta det diktade landskapet som en mytisk verklighet byggd ovan på en historisk. Med det Småland han skapat bör han därför ses som en förvaltare av arvet från nittiotalisterna (med deras Värmland, Dalarna etc.).

Helt riktigt understryker IS att Lagerkvists uppväxtmiljö inte bör kallas proletär. Nöd led han inte hemma, däremot i början av sin författarbana, långt från barndomshemmet. Familjens historia är socialhistoriskt typisk. Föräldrarna flyttade från landet in till staden, barnen fortsatte vägen in i borgerligheten eller småborgerligheten. Den not till andra kapitlet (525 f.) i vilken IS meddelar vilka positioner i samhället som diktarens syskon uppnådde, är högst tänkvärd.

Att barndomshemets fromhet har satt outplånliga spår hos den blivande diktaren är välkänt. Ännu på den sista sidan i hans sista anteckningsbok frågar Lagerkvist: »Gud min gud varför har jag övergivit dig» (521). Att bestämma uppväxtmiljöns fromhetstyp är uppenbarligen viktigt. IS talar om »en ortodox bondereligiositet, urgammal sund, präglad av stillhet och ständigt närhet till Gud, utan salvelse och askes» (27). Formuleringen förefaller att vara ett destillat ur min ovannämnda Samlaruppsats. Redan där har jag emellertid pekat på draget av pietism i fromhetsmiljön. Idag är jag benägen att ännu starkare betona detta drag. Det handlar här ingalunda om någon kyrkohistorisk petitess, utan om ett grundläggande inslag i Lagerkvists livskänsla. Som jag uppfattar saken, har han hos sina närmaste förnummit inte bara religionens trygghet, utan också dess oro. »Se man känner en sådan oro om man ändå får komma till himlen», sade en av de ledande gammalläsarna i sekelskiftets Växjö till prästen, och hans fråga var inte ovanlig. Man kan uttrycka det så att skälvingen var inbyggd i tron. Det innebär att de berömda dikterna om modern med sin stilla förtröstan vid bibeln endast ger en ensidig bild av fromhetslivet i de kyrkliga väckelsernas Småland. Åter har man anledning att säga att Lagerkvist har byggt en mytisk verklighet ovanpå den historiska.

I sin skildring av Lagerkvists ungdom anför IS en rad

uttryck för starka ångestupplevelser. Inte desto mindre avböjer hon att se dödsskräcken m. m. som »något onormalt» (198), och hon deklarerar strax därefter: »det måste anses föga anmärkningsvärt att en grubblande och begåvad pojke som Pär Lagerkvist kunde råka i livsångest, dödsskräck och förtvivlan, trots att han växte upp i ett hem, där kärlek och harmoni rådde» (199). Diagnosen är förbluffande. Den samlade mängden av 'ångesttexter' – fiktiva och icke-fiktiva – äger en sådan tyngd att det tycks mig orimligt att inte tillskriva den unge Lagerkvist en ångest av synnerligen anmärkningsvärd intensitet, långt allvarligare än vad man 'normalt' kan iakttaga hos känsliga och begåvade pojkar. Utan denna speciella ångestdisposition hade Lagerkvist nog inte kunnat skapa den diktning som under första världskriget var i takt med tiden.

Under världskriget träffar han i Danmark den kvinna som blir hans första hustru och modern till hans första barn. Om flera av de texter som IS här anför tycks tala direkt ur den aktuella situationen, driver hon på andra punkter den biografiska tolkningen alltför långt. Tre exempel: I *Kaos* (1919) ingår en prosadikt handlande om en kvinna som visar sig vara ingenting annat än en ful köksa. Det är inte svårt att bakom dikten ana hatkärleken till hustrun. Men IS går längre än till detta näraliggande antagande. Om jag förstått henne rätt, är prosadikten framför allt ett komplement till de fakta av mycket upprörande slag som hon presenterar. Hon tycks också anse texten »svår att förstå» utan den biografiska nyckeln. (243) Dock är det ju möjligt att läsa denna dikt på samma sätt som man betraktar en kvinnoskulptur, på en gång fascinerande och fränstötande: frågan om porträttlighet med modellen är oviktig.

Dikten *Torso i Hjärtats sånger* (1926) kallas »utan tvekan djupt personlig bikt», speglade Lagerkvists förtvivalade personliga situation (307). Så långt håller man gärna med. Men IS synes därtill mena att den mer generella tolkningen, nämligen torsonen som människoanden, genom den biografiska informationen reduceras till det sekundära. Dock kunde man – och bör man – här vända på steken och hävda att dikten *Torso* visar Lagerkvists förmåga att distansera sig från sitt personliga elände genom att skapa dikt ur det. Icke så IS.

Också *Den svåra resan*, fortsättningen på *Gäst hos verkligheten* (publ. så sent som 1985) ser hon enögt biografiskt. »Det blir en detaljrik, naket psykologisk skildring med inslag från de samtida dagboksanteckningarna, som bekräftar det självbiografiska.» (212) Skall denna mening tolkas så att överensstämmelsen med icke-fiktiva dokument på ett antal punkter garanterar 'sanningen' också på övriga punkter? Det förefaller så. Men detta betyder att frågan om Lagerkvists omgestaltning av det biografiska stoffet kommer bort. För den som läser boken är det naturligt att kalla dess äktenskapsskildring strindbergsk. Därmed är en påminnelse given om risken att likställa fiktion med biografisk sanning.

»Det är dock IS som till oss förmedlar det stora vittnesbördet om hur Lagerkvist genom sitt skapande frigör sig från sin biografi. Det gäller ett brev som den åldrande diktaren skriver när hans andra, och högt älskade, hustru ligger dödssjuk. För en vän berättar han att han under »denna svåra tid» börjat skriva en bok (det blev *Mariamne*, 1967):

»Dikt är ett underligt ting. Den skapar sin egen värld med

sina egna lagar och dess förbindelse med den smula verklighet som den utgår ifrån kan vara utomordentligt liten. Och likväl hade denna bok aldrig blivit skriven om inte detta med Elaine hade hänt mig.» (509)

Diktverkets ursprung i biografien kan inte vara säkrare dokumenterat än här. Just därför framstår det klart att avståndet från sjukbädden till den färdiga romanen är lika stort som mellan rot och frukt. På motsvarande sätt kan det ha förhållit sig hela vägen genom författarskapet. I varje fall måste vi räkna med denna möjlighet. Det betyder att de litterära texterna duger dåligt som källor till biografien.

Vi får veta ofantligt mycket hos Ingrid Schöier om Lagerkvist och hans liv. Men en fråga lämnas obesvarad: hur skulle en biografi se ut som konsekvent beaktar skillnaden mellan fiktiva och icke-fiktiva texter?

Sven Linnér

Sverker R. Ek: *Spelplatsens magi. Alf Sjöbergs regikonst 1930–1957*. Gidlunds 1988.

I en intervju år 1948 yttrade regissören Alf Sjöberg: »Regissera är att forma och dana ett konstverk, som man upphör att ha något att skaffa med det ögonblick premiärens ridå går i höjden.» Det är sedan skådespelarna förbehållet att, föreställning efter föreställning under möte med en medskapande publik, förverkliga regissörens – och förstås sina egna – konstnärliga intentioner. Men också föreställningarna upphör att existera som fulldimensionerade sceniska artefakter i samma ögonblick ridån går ner. Att vara regissör förefaller således vara en dubbelt otacksam uppgift, eftersom verksamheten varken kan fixeras i net eller bevaras åt eftervärlden på sådant handfast sätt som kan ske för andra slag av konstverk: en litterär text, en målad tavla, en skulptur, en komposition, en film.

Likväl är det en lång rad kreativt dynamiska regissörer som starkt bidragit till kulturutvecklingen de sista hundra åren, både utomlands och i Sverige. I en redaktionell ingress till volymerna i serien »Directors in Perspective», regissörsmonografier som är under utgivning sedan flera år tillbaka, understryker C. D. Innes förhållandet att det är regissörerna, inte dramatiker och skådespelarna, som varit de tongivande i arbetet på att skapa den moderna teatern. Att det inte är en helt omöjlig uppgift att hufvudstättat den svärfångade regissörgärningen omvittnas såväl av volymerna i denna serie som av de många andra arbeten som redan ägnats t. ex. Stanislavski, Reinhardt, Meyerhold, Brecht och Peter Brook – eller Harald Molander, Per Lindberg och Ingmar Bergman. Problemet får sägas vara, att en hel del av de verk om regissörer som hittills publicerats inte skrivits från genomtänkta vetenskapliga utgångspunkter.

Både metodisk reflexion och solid empiri utmärker däremot Sverker Eks *Spelplatsens magi*, med undertiteln »Alf Sjöbergs regikonst 1930–1957». Boken är överväldigande redan genom omfånget, närmare 400 dubbelspaltiga sidor, och genom det flödande, väl valda bildmaterialet. Imponerande är även ambitionen att allsidigt studera Sjöbergs utveckling som regissör under några för svensk